

ТВОРЧИСТЬ: КАТЕГОРІАЛЬНО-ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ

Наталя Саноцька

Національний університет “Львівська політехніка”,
вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, Україна,
e-mail: sannata@ukr.net

Полісемантичність поняття “творчість” становить сьогодні поважну загрозу, що призводить до розмитості й поняттєвої плутанини, утруднюючи дослідження цього складного феномену. Проаналізовано семантичний аспект поняття “творчість”. З’ясовано його етимологічне значення, подане в українській та іншомовних модифікаціях. Віднайдено споріднені поняття та виявлено, що вони за своїм значенням розташовані в одному певному ряді відповідно до зменшення ступеню новизни.

Ключові слова: творчість, створення, витворення, твориво, перетворення, відтворення.

Проблематика творчості останнім часом стала темою “живих” наукових зацікавлень, що спровокували вихід у світ цілої низки книжок, статей та проведення наукових конференцій. Проаналізувавши видання останніх років, можна зробити висновок, що на зміну вузькоспеціальному аналізу цього феномену прийшов час великих синтезів. У 1999 році з’явилася фундаментальна двотомна Енциклопедія креативності [19], в якій на 1600 сторінках науковці зі всіх кінців світу описують синтетично і проблемно найважливіші явища, що пов’язані з творчістю. Причому дослідники творчості не лише примножують знання про неї, а й організують різні “акції креативних утверджень” [20] у найрізноманітніших сферах науки, техніки, мистецтва, соціальної роботи тощо. Очевидно, що творчість – проблема іманентно філософська, а не психологічна, естетична, наукова. Поза філософською рефлексією творчість можна усвідомлювати лише на рівні фіксації її окремих проявів, а не як цілісний феномен. Зайвим буде вказувати на актуальність цієї проблеми, оскільки зрозуміло, що пошук засадничих основ творчості продовжується.

На українському ґрунті загальнофілософська проблема творчості репрезентована у працях Г. Батіщева, В. Білозерцева, Г. Давидової, М. Дьоміна, М. Кагана, В. Ніколка, Б. Новикова, В. Петрушенка, Л. Яценка та інших. Логіко-гносеологічний аспект творчості досліджують В. Біблер, Г. Волинка, Д. Грязнов, О. Коршунова; історико-філософський – висвітлюють у працях В. Асмус, І. Бичко, В. Гулига, О. Лосев, Н. Мотрошилова [2; 4; 8; 9; 10].

Загальновідоме поняття “творчість” належить до тих явищ, життєвий сенс яких, здавалось би, чітко представлений навіть у буденній свідомості, проте подібна очевидність оманлива, позаяк вона приховує складний, суперечливий філософський зміст, що потребує свого аналізу. Протягом тривалих років досліджень творчості автори надавали цьому явищу багато різних значень. Однак багатозначність становить сьогодні поважну загрозу, що призводить до розмитості й поняттєвої плутанини, що, своєю чергою, утруднює дослідження і так нелегкої проблеми.

Мета статті – з’ясувати змістовий потенціал поняття “творчість”; розкрити його етимологічне значення, подане в українській та іншомовних модифікаціях, а також віднайти споріднені поняття та проаналізувати їхній взаємозв’язок.

Історія філософії не є передаванням із покоління в покоління тих самих визначень понять та категорій. Вони формувалися поступово і змінювалися впродовж всієї історії європейської культури. Сучасне розуміння творчості – це продукт багатьох спроб дефініції, з різних позицій та різними методами. Те, що розуміли під творчістю люди античної доби, нелегко узгодити з пізнішими та сучасними ідеями. Поняття, якими збагачувалася філософія, походили з різних сфер: із творчих лабораторій митців, із науки і техніки, з естетики, із повсякденної мови. А в різних сферах те саме поняття може мати різне значення. Як наслідок, сьогодні знаходимо чимало понять із тим самим значенням і чимало значень того самого поняття. Саме до таких заплутаних понять, що вимагають ретельного дослідження, належить нині “творчість”.

Для того, щоб усунути категоріальну плутанину, маємо на меті витлумачити значення таких понять, як “творчість”, “створення”, “витворення”, “твориво”, “перетворення”, “відтворення”. Звертаючись до світу мови, за предмет дослідження беремо не мову як таку, а сигніфікативну функцію слова, тобто нас цікавлять значення слова, які усвідомлює людина. В такому аспекті мова постає “способом закріплення і трансляції пізнавального досвіду людства” [6, с. 380].

Подібно до того, як мова кожної людини має індивідуальні риси – зі своєю лексикою, з уподобаними словами та зворотами, так і мова цілого народу має свої виразні, неповторні, тільки їй притаманні властивості, що позначаються не лише певними правилами сполучення звуків у слова й слів у речення, а й вбирають у себе низку понять украї важливих для певної нації. На наш погляд, змістовий аналіз феномену творчості треба розпочати з онтологічних коренів цього поняття, з того, як його вживають у практиці українського мовлення, тому що без занурення у ці корені, а ними є світ національної мови, який, згідно з М. Гайдегером [18, с. 272] має статус самостійного буття, не можна розпочинати філософське дослідження. Феномен творчості належить до тих понять, які в українській мові мають кілька форм вияву, і, відповідно, важливо окреслити та розкрити значення кожної з них.

Так, тлумачний Словник української мови наводить низку спільнокореневих слів до поняття “творчість”, як-от: *творчість, творений, творення, творець, твориво, творитель, творити, творитися, творіння, творчий, створення, перетворення, відтворення* з єдиним коренем “твор” [13, с. 51–52]. Спробуємо зробити етимологічну розвідку. Старослов’янське слово “творити” похідне від слова *tvorъ* [5, с. 530–533], що пов’язане чергуванням голосних зі словом “тварь”, яке має декілька етимологічних рядів – *створення, творіння, створіння; виріб, витвір; предмет; світ, всесвіт, природа*. Тут акцентується як на дії, що ведуть до виникнення чогось, так і на результат таких дій. Друге значення цього слова – *обличчя, щока, вигляд, подоба*. Воно є в одному змістовному ряді зі словом “тварити”, що означає *утворювати, формувати*, звідси походить слово “розтваряти”, що означає *розчиняти*, а також споріднене з литовським *tvora*, що означає *обгороджувати, огорожа*. Ще однією важливою для нас є лексема

старослов'янської мови “творь”, що означає *форма*. Звідси низка споріднених слів: “творилко” – форма для відливання свічок, “творило” – яма, в якій гасять вапно, “творила” – бруси, покладені в квадрат; підлога. “Створ” – *звід, склепіння; лінія, що проходить через два орієнтири*. “Затворити” – *закрити; обмежити*. Ця лексема, яка лежить в основі поняття “творчість”, акцентує на оформленості, впорядкованості, окресленні певних меж, мірності. “Утварь” – *знаряддя; прикраса, оздоба*. Цікавими також є слова протилежні за значенням: “нествір” – *чудовисько, потвора* (тобто те, що нестворене, невпорядковане є потворне), слово “потвор” означає *карикатура*; “розпотворити” – *розпустити, розбестити*; “потворитися” – *зазіхати, бажати чогось, хотіти мати*. Все це дає нам змогу зрозуміти ще одне значення слова “творити” у старослов'янській мові, а саме: *дбати, турбувати, вмішуватися, втручатися*.

Не можна сказати, що етимологічна розвідка дала нам чітке визначення поняття “творчість”, проте, узагальнивши наведене вище, можемо констатувати, що вже давня українська мова фіксує певні акценти у розумінні такого складного феномену. Ця лексема акцентує на прагненні до оформлення, надання певних меж чому-небудь, оздобленні, прикрашанні. Однак наголошує також на зазіханні, бажанні чогось, втручанні у щось.

Тепер простежимо таку етимологію в іншомовних модифікаціях, передусім у грецькій мові, оскільки “західне тлумачення суцього починається з того, що грецькі слова переймає римсько-латинське мислення” [17, с. 57]. В античній культурі розрізняли два види суцього: те, що походить від природи (*fysei*), і те, що походить від людської майстерності (*пото, thesei*). Проте у грецькій мові не знаходимо терміна, який відповідає поняттю “творчість”. Можна лише окреслити й проаналізувати низку споріднених понять, як-от: “*demiurgein*”, “*poiein*”, “*techne*”, “*mimesis*”.

У ранньогрецькій космогонії йдеться про народження світу, а не створення. Платон у діалозі “Тімей” описує виникнення світу як побудову його божественним Деміургом із матерії згідно до правічних ідей [12, с. 455]. Отже, “*demiurgein*” – це поняття, пов'язане з теорією виникнення світу, теогонією та космогонією.

Інше грецьке слово, що близьке до поняття “творчість” – “*poiein*” – *робити*; “*poietes*” – *той, хто робить; поет*. Фактично, поета трактували як того, хто творить, покликає до життя новий світ. Однак є поезія, народжена з поетичного шалу (*mania*), і поезія, що постає з письменницької майстерності (*techne*). Коли Платон у “Федрі” вибудовує ієрархію людських душ і людських занять, то поет виступає в ній двічі: раз розташовується на далекому шостому місці як “поет чи будь-який інший наслідувач” у сусідстві з ремісником, але під іншою назвою – як *musicos* укупі з філософом посідає найперше місце: бо *musicos* – це поет-обранець муз, що володіє їхнім натхненням і творить [11, с. 156]. Аристотель відкинув “манічну поезію” і дотримувався позиції розуміння поезії як наслідування.

Поняття “*techne*” означало вміння змайструвати якийсь предмет (дім, статую, корабель, одяг), а також – вміння командувати військом, міряти поле, переконувати слухача. Всі ці вміння називали майстерністю чи мистецтвом [15, с. 17]. Вміння полягало у знанні правил та здатності послуговуватися ними. Таке розуміння мистецтва ґрунтувалося на чіткій zasadі: природа досконала і підлягає певним законам, тому людина у своїх діях повинна відкрити ці закони й уподібнитися до

природи. Митець – відкривач, а не винахідник. У мистецтві цінували не оригінальність, а винятково досконалість.

Мартін Гайдегер у своєму дослідженні витоків художньої творчості наголошує на тому, що первинно слово “*techne*” не вказує ні на ремесло, ні на мистецтво, ні, тим більше, не позначає нічого технічного в нашому теперішньому розумінні, взагалі він не припускає певного різновиду практичної діяльності. Філософ переконаний, що слово *techne* ніколи не означало жодної дії. Це слово означає один із способів бачення, виявлення того, що вже є, перебуває [17, с. 90]. Це внесення у світ деякого суцього в тому розумінні, коли воно виводиться із прихованого в непотаємність його вигляду.

Грецьке слово “**mimesis**” можна перекласти українською як відтворення, однак, щоб точніше передати те, як розмірковували і висловлювалися греки, необхідно вжити поняття “наслідування”. Та у грецькій мові це поняття мало кілька значень, а найдавніше було зовсім відмінне від нашого розуміння наслідування, як повторення бачених речей.

Мовознавці стверджують, що слово “**mimesis**” з’явилося разом з обрядами та містеріями діонісійного культу і позначало діяльність жерця, тобто танець, музику, спів. Наслідування було не відтворенням зовнішньої дійсності, а виразом внутрішньої, було експресією і схоже, швидше, на функцію актора, а не копіювальника [15, с. 251]. Згодом слово “наслідування” з культової мови перемандрувало до філософської, де його розуміли як наслідування природи. Причому Демокрит наголошував, що це наслідування способів дії природи, Платон – тонке копіювання образів речей, а Аристотель – вільне формування мистецького твору з мотивів природи.

Отже, у грецькій мові ми не знаходимо терміна, який відповідає поняттю “творчість”, оскільки творчості як концепту, що визначає буття в просторі думки і духу в античності, не було. Проте неможливо не погодитися, що саме у грецькій культурі ми знаходимо основу, корінь, з якого розкривається сутність такого феномену [1, с. 17].

Творчість як значиму одиницю буття і суцього можна зафіксувати в добу пізньої античності. Власне в латинській мові були вироблені терміни “творення” та “творець”. Слово “**creare**” означає *творити, створювати, виробляти; викликати, породжувати, спричиняти*; але також і *засновувати; зробити, призначити, вибрати*. [7, с. 166]. Це слово вживали як синонім до іншого латинського слова – *facere*, яке мало багато значень – *робити, виготовляти, будувати, виробляти, породжувати, створювати, добувати, прокладати, дозволяти* та інші [7, с. 254]. Говорили, наприклад, “*creare senatorem*”, тобто зробити когось сенатором; або “*matre serva creatus*” – син рабині. Лише у добу середньовіччя слово “**creare**” почали вживати на означення діяльності Бога, що скерована на творення з нічого, “*creatio ex nihilo*”, а вже згодом стали приписувати людині.

Безумовно, що кожна національна мова має свої відповідники форм прояву творчості. Кожне зі зазначених понять виражає специфіку духовно-культурного досвіду народу і здатне передавати певний своєрідний відтінок, який воно фіксує з усього спектру виявів людини, зумовлених обставинами історичної долі народу.

Тепер постає питання щодо розмежування змісту та обсягу окреслених нами понять. У сучасному розумінні творчість – поняття дуже широке: воно обіймає різні види людської діяльності. Під творчістю також розуміють різновид психологічного процесу, приписуючи прикметник “творче” деяким видам мислення. Наприклад, творчим вважають пластичне мислення (таке, що характеризується зміною форм мислення в процесі розв’язку проблеми). Творчістю називаємо продукт-результат людської активності, наприклад, коли говоримо, що музей Родена у Парижі влаштовує репрезентативний перегляд творчості митця. Проте коли зазначаємо, що творчість І. Канта можна поділити на два періоди, то під словом “творчість” у цьому контексті розуміємо творчу діяльність як процес, що тривала протягом усього життя філософа.

Отже, можемо констатувати, що поняття “творчість” має щонайменше три значення:

1. Творчість як збір певних витворів (твір, твориво, витвір).
2. Творчість як властивість суб’єкта (творець, творитель, творчий, творче).
3. Творчість як процес (творчість, творити, творитися, створення, творення, перетворення, витворення, відтворення).

Поняття “**творчість**” у філософському словнику трактують як діяльність людини, що породжує щось якісно нове: “нові об’єкти і якості, схеми поведінки і спілкування, нові види знання” [14, с. 267]. “Творчість – ментальний феномен, сутність якого полягає у здатності людини створювати нове, до того невідоме (нові твори мистецтва, наукові відкриття, інженерно-технологічні, управлінські чи інші інновації тощо). Необхідними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої міститься у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості)” [16, с. 423]. Отже, рисою, яка в кожній галузі відрізняє творчість – як у мистецтві, так і в науці, й техніці, є новизна, коли хочемо наголосити, що маємо справу з діяльністю, що призводить до виникнення чогось нового, чогось просто *Іншого*, відмінного від речей вже існуючих, чи чогось такого, що колись не було. В цьому випадку виявляється момент часу, який видається дуже істотним для сутнісного розуміння творчості. Протиставлення “*не було–є*” становить її необхідну умову. Однак, у чому ця новизна полягає, це – окреме питання, таке, що не належить до семантики, а до онтології.

Цікавим є твердження В. Татаркевича, що будь-яка творчість криє в собі новизну, але не будь-яка новизна є творчістю, і що в одному розумінні цього слова нове, не є таким в іншому його розумінні. Нове для самого “автора новизни” може не бути таким для інших. І, навпаки, автор може вважати свою діяльність зовсім звичайною, проте наступні покоління проголошують її творчою. Тому філософ доходить висновку, що для творчості вирішальна не сама новизна, а дещо інше – вищий рівень діяння, більше зусилля, більша ефективність [15, с. 244].

Твердження, що творчість полягає у новизні й розумовій енергії, – це її опис, проте більшість наших сучасників вбачають у ньому найпозитивнішу оцінку. Сучасна доба цінує творчість через дві причини: вона поширює горизонт нашого буття та засвідчує прояв нашої свободи і своєрідність, неповторність і незалежність людської екзистенції. Творчість – це перебування на межі буття і небуття, можливого і неможливого. “В людській переміні світу природне виходить за свої межі, долається, виводиться за грані своїх межових і навіть позамежових можливостей, а це означає,

що реальне переходить в ідеальне, смислове, оскільки межове відносно реального – це дещо неможливе, а з іншого боку, – це завершене, межове буття чогось (у кінцевому підсумку – сама людина)” [10, с. 264].

Творча особистість, зазвичай, продовжує певну традицію, глибоко освоює досягнення свого часу, володіє головними способами мислення і комунікації. Проте творець завжди виступає як новатор, що долає традицію й існуючі способи мислення. Тому творчість – це особливе співвідношення традиції і новації.

У цьому контексті простежуємо розрізнення значень понять “творчість” і **“створення”**. “Створювати” – це творити з нічого ex nihilo, не послуговуючись жодним матеріалом і не спираючись на жодну традицію. Поняття “створювати” акцентує в своєму значенні момент абсолютної новизни витвору, тому приписується діяльності Бога [16, с. 423]. Проте на певному етапі розвитку європейської культури здатність до створення почали вживати щодо людської мистецької творчості, але лише тоді, коли йшлося про творчість найвищого гатунку, коли витвір становив собою визначну цінність, сміливе новаторство та поривав із традицією.

Інші споріднені поняття до “творчості” змінюють своє значення залежно від акцентів в аксіологічному аспекті, особливо залежно від того, чи наголошена цінність буде належати до сфери абсолютного і незацікавленого чи утилітарного.

Поняття **“витворення”** (productio) акцентує на моменті *виведення* чогось із певного вихідного матеріалу, чого в ньому не було реально, а лише віртуально, in potential. Але таке *виведення* робиться з певною метою, для задоволення тих чи тих потреб. Коли ми говоримо про “витворювання” чи “виробляння”, то розуміємо, що витвір може суттєво відрізнитися від вихідного матеріалу, і в цьому туг присутній момент новизни.

Щодо **“перетворення”**, то зв’язок кінцевого продукту з вихідним матеріалом значно ближчий, змінюються, швидше, певні властивості та якості матеріалу. Перетворювати – означає надавати чому-небудь нового вигляду, переводити його в інший стан, надавати іншого характеру, сили. Перетворення – це певна видозміна, трансформація.

Ще одним спорідненим словом до творчості, на яке необхідно звернути увагу, є **“відтворення”**. Воно має подвійне значення: перше – відтворення як реконструкція чого-небудь, що було знищено, відновлення первісного вигляду за рештками або описом; друге – відображення, наслідування чогось іншого. У першому значенні момент новизни зводиться лише до часової наступності, процесу, коли всі властивості твору залишаються (і повинні залишитися) такі самі, як і властивості оригіналу. В другому – поняття “відтворення” виступає теж двояко: як результат наслідування чужих зразків, позбавлений самостійності (наприклад, наслідувальна поезія); а також коли воно означає процес інтерпретації, пов’язаної, наприклад, із виконанням музичного твору чи театральної ролі. Відтворення в цьому розумінні є процесом автентично творчим, запрограмованим через запис виконаної справи і рівночасно вносячи як момент новизни, так і цінності, що пов’язана зі самою суттю інтерпретації. До прикладу, молода піаністка зайняла перше місце на конкурсі через те, що її інтерпретація музичного твору не була позбавлена індивідуального, своєрідного почерку. Інтерпретація – це окремий вид творчості (але ми не аналізуємо його, оскільки це виходить за межі поставленої мети).

Отже, проаналізувавши поняття “творчість” на основі вживання його у практиці українського мовлення, ми простежили, що висвітлені споріднені поняття за своїм значенням розташовані в одному певному ряді відповідно до зменшення ступеню новизни, що вдається видобути з їхньої суті. Цей ряд виглядає так: створення, творення, витворення, перетворення, відтворення. Виокремлені поняття узгоджуються з їхніми відповідниками у грецькій мові: створення і творення (в широкому розумінні) відповідає *poiein*, витворенню – *demiurgein*, перетворенню – *metamorphosis*, відтворенню – *mimesis*.

Проте неможливо не погодитися з Мартіном Гайдегером, що сутність творчості полягає не в переоформленні вже сформованого, не в перетворенні вже створеного, не у відображенні вже існуючого, а в задумуванні нового як істини, яка проявиться, розкриється, вийде на поверхню в творінні [17, с. 88].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверинцев С.* Риторика и истоки европейской литературной традиции. М.: Школа “Языка русской культуры”, 1996.
2. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества. М: Искусство, 1986.
3. Великий тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2005.
4. *Давидова Г.* Творчество и диалектика. М.: Наука, 1976.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. К.: Наук. думка, 2006. Т. 5.
6. *Загороднюк В., Шалашенко Г.* Мова як домівка буття // У кн.: Філософія: Світ людини. К.: Либідь, 2003. С. 379–398.
7. *Литвинов В.* Латинсько-український словник. К.: Українські пропілеї, 1998.
8. *Николко В.* Творчество как новационный процесс. Симферополь: Таврия, 1990.
9. *Новиков Б.* Творчість як спосіб здійснення гуманізму. К.: Парапан, 2005.
10. *Петрушенко В.* Как возможно творчество? // В кн.: Петрушенко В.Л. Иов, или о человеческом самостоянии (исследования, эссе, размышления). Львов: Новый свет, 2000, 2008. С. 258–267.
11. *Платон.* Федр // Собр. соч. В 4 т. М.: Мысль, 1993. Т. 2. С. 135–191.
12. *Платон.* Тимей // Собр. соч. В 4 т. М.: Мысль, 1993. Т.3. С. 421–500.
13. Словник української мови. В 11-ти т. К: Наук. думка, 1974. Т. 11.
14. Современный философский словарь. М.: Академический Проект, 2004.
15. *Татаркевич В.* Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання. К.: Юніверс, 2001.
16. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002.
17. *Хайдеггер М.* Исток художественного творения // В кн.: Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. М: Гнозис, 1993. С.47–54.
18. *Хайдеггер М.* Путь к языку // В кн.: Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. М: Республика, 1993. С. 259–273.
19. Encyclopedia of Creativity. New York: Science House, 1999.
20. Handbook of Creativity. New York: Random House, 1999.

CREATION: CATEGORICAL-DEFINITIVE ANALYSIS**Natalia Sanotska**

*National University "Lviv Polytechnica",
Bandery Str., 12, Lviv, 79013, Ukraine,
e-mail: sannata@ukr.net*

Significant notion "creativity" is a very threatening nowadays and it leads to illegibility and mixing of the notions making the investigation of this complicated phenomenon more difficult. The semantic analysis of the concept of „creation" is investigated; etymological meaning and linguistic contents which could be met in native foreign modifications are determined; related concepts and their correlation are found out. The author discovered related notions and revealed that they form specific line according to their meaning and decreasing the newness level.

Keywords: creation, create, creator, creature, transformation, reproduce.

ТВОРЧЕСТВО: КАТЕГОРИАЛЬНО-ДЕФИНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ**Наталия Саноцькая**

*Национальный университет "Львовская политехника",
ул. С. Бандеры, 12, г. Львов, 79013, Украина,
e-mail: sannata@ukr.net*

Полисемантичесность понятия "творчество" являет сегодня угрозу, которая приводит к розмытости и понятийной неразберихи, усложняя тем самым исследования этого феномена. Проанализировано семантический аспект понятия "творчество"; выяснено его этимологическое значение и лингвистическое содержание, которое встречается в украинском и иностранных модификациях. Исследовано родственные понятия и обнаружено, что они укладываются своим значениям в определённый ряд соответственно к уменьшению уровня новизны.

Ключевые слова: творчество, создание, сотворение, творение, преобразование, воспроизведение.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2009

Прийнята до друку 14.04.2009